
MUHAFAZAKÂR KAVRAMLAR

Mümtaz'er Türköne*

Kavramlar dünyası dar, karanlık labirentlere benzer: Yolunuzu kaybetmemek için topoğrafik bir haritaya veya bu dünyayı iyi tanıyan bir rehber ihtiyacınız var. Üzerine bastığınız zemin çökebilir; tavan üzerine düşebilir, yolunuzu her an kaybedebilir ve ışığı hayal ederken pes edip geri dönebilirsiniz. Bir Tanrı ötündeymiş gibi boyun eğmeniz, uluhiyetine ve ubudiyetine teslim olmanız, bir derviş gibi zikrederek mistik bir bağ ile bağlanmanız gereken kavramların kutsal kitapları, bu kitapların tefsirleri ve havarileri bulunur. Size kimliğinizi, dininizi, diyanetinizi veren, ötekilerden farklarınızı gösteren kavramlar kutsaldır. Elbette bu kadar kutsalın olduğu yerde bir kilisenin ve bu kilisenin büyük azizlerinin olması gerekir. Fetva veren, aforoz eden ve kavramlara göre kimin mü'min, kimin münafık olduğunu tayin eden azizler olmadan bu düzen işlemez.

Düşüncenin kısır ve zahmetsiz olduğu yerde düşünce adamı olarak hüküm sürenlerin, kullandıkları kavramlara ve kendilerine bir kutsiyet halesi yaratarak kerameti kendinde menkul fetvalar vermeleri doğal değil mi?

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü

Hâlbuki bir fizikçinin elindeki pergele, cetvele kutsiyet atfetmesi ne kadar saçma ise, topluma dair hüküm verenlerin kavramlara kutsiyet yüklemesi ve bu kutsallar üzerinde bir dünya inşa etmeye girişmesi o kadar saçma olmalıdır. Konumuz, bir harfini bile değiştirdiğimiz zaman dinden çıkacağımız nasslar değil; bize ve hayata dair; üstelik bizim yarattığımız, bizim anlamlar yüklediğimiz kelimeler. Kavramlar bize yol göstermek, bulunduğumuz yeri tayin etmek, baktığımız yerdekileri görebilmek ve tasnif edebilmek için vardır; içine girdiğimiz zaman kaybolduğumuz bir dünyada yaşıyor iseler, aklımızı çelmek, tuzaklar kurmakla meşgul iseler alet çantamızı boşaltıp yükümüzü hafifletmekten başka çaremiz olmamalıdır. İşe yaramıyorsa kaldırıp çöpe atacaksınız.

TOTEMLERİMİZ VE TABULARIMIZ:

Kamusal hayatın basit tasnifleri vardır. Mesleklerimiz memur, işçi, çiftçi, serbest meslek sahibi diye ayrılır. Bu tasnifler çok hayattır; ama çok fazla şey anlatmaz: Bendeniz ile bana çay getiren Celal; ikimiz de memuruz. 10 dönüm kıraç toprakla sefalet içinde yaşayan da, son teknoloji ile binlerce dönüm araziden gelir sağlayan da çiftçidir. Batı'da sivil hizmetçi (civil servant) olan kişi bizde emir alan (memur) olmaktadır. Kullandığımız isimler siyasal kimliklere ait olunca, iş daha da karışıyor. Taraflar kendilerine isimler koyuyor, karşı taraf için de aşağılayıcı isimler icat ediyor. Birbirine benzeyenler bir araya geliyor. Kimlik haline gelen ve bunun altında yer alan birkaç kavram, savaşıyor, çatışan iki tarafın ortaya çıkmasına yetiyor.

Bu isimlerin her biri aslında totemdir. Kabile bu isimler etrafında bir araya gelir, birlikte hareket eder, birlikte yaşar. Totem sorgulanmaz. Kavramlar düşüncelerin rafine ifadeleri değil, sadece aidiyetler sınırını çizen totem alanları haline gelir. Buna bir de, yasak bölgeleri formüle eden tabular eklendiği zaman ortaya kesin ve keskin hatlarıyla ideolojilerin ve siyasal kimliklerin haritası çıkar.

Milliyetçilik aslında milliyetçilik değildir. Milliyetçi ideolojileri kendi bütünlüğü içinde tartıştığımız zaman millete muzır bir yığın unsur bulursunuz. En azından etnik çeşitliliği olan bir toplumda, hakim unsurun davasını ötekilere karşı savunmak, milletin kendisine zarar veren bir sonuç ortaya çıkartır. Ancak ideolojinin kendisinin benzer toplumsal niteliklere sahip kitleleri aynı totemin gölgesinde bir arada tutma yeteneği

tartışma götürmez. Sosyalizm de aslında sosyalizm değildir. Peşi sıra sökün edip gelen proleter, sınıf gibi kavramlar, bu totemin altında kendilerine yer bulamaz.

HEM SOSYALİST, HEM LİBERAL, HEM MUHAFAZAKÂR, ÜSTELİK MİLLİYETÇİ:

"Yoksulluk insan onuruna aykırıdır; sınıf farklılıkları, toplumsal adaletsizlikler ortadan kaldırılmalı. Ayrıca insanlar özgür bırakılmalı; tercihlerinde serbest olmalı; özgürlüğün yaratıcı nimetlerinden bütün toplum istifade etmeli. Manevî değerlere saygı gösterilmeli; Tanrı'nın buyrukları insana rehber olmalı; gelenekler yaşatılmalı. Üstelik vatanımız hain düşmanların hain plânları ile bölünmeye ve parçalanmaya çalışılırken eşitlikçi, özgür ve manevî değerlerine bağlı bireyler olarak hep birlikte millî varlığımızı müdafaaya soyunmalıyız."

Bu ardı ardına gelen cümlelerde bir çelişki, kulağı tırmalayan bir ahensizlik var mı?

Türkiye'de düşünceleri, ideolojileri, siyasî duruşları tanımlamaya ve tasnif etmeye teşebbüs edenlerin cevabını bulmakta zorlanacakları bir soru bu. Vatana-milliete dair fikir beyan eden herkes bir aşure yapmaya girişiyor. Her aşurenin tadı-lezzeti farklı; olan bu farklı tarifleri sınıflandırmaya çalışanlara oluyor. Sınıflandırmalar, alt sınıflandırmalar ve onların altındaki sınıflandırmalara dayalı soy ağacı oluşturma teşebbüslerinin hiçbiri olanları açıklayamıyor.

İletişim Yayınları'nın çıkarttığı düşünce dizisinde *Milliyetçilik, Muhafazakârlık ve Liberalizm* ciltlerinin üçünde de yer almayı, kaleminin hakkıyla kesbetmiş düşünce simalarımız var. Elbette kabahat bu ciltleri hazırlayanlarda, bu düşünce simaları hakkında yazı yazarlarda değil. İçinden çıkamadığımız bir tasnif sorunu mu, yoksa farklı aşure tarifleri mi?

Aşure bir fukara yemeğidir. Elinizde ne var ne yok bir tencereye boca edersiniz. Düşünce fakirliği de, nüansların kaybolduğu ve eldekilerle idare edeceğimiz sınırlı alternatifler sunuyor. Her ikisi de doyurucu ve besleyicidir.

Sorunumuz şu: Kavramlara ve isimlere neye göre koordinatlar veriyoruz?

TOPLUMUN ÇIKTILARI:

Dünyanın en parlak zekâ ürünü düşüncelerini icat edebilirsiniz. Eğer toplumdaki taleplere, sıkıntılara, arayışlara tercüman olmuyor iseniz, marjinal sınırlar içinde yaşam alanı bulabilirsiniz. Siyasal duruşlar, ideolojiler toplumun kendi içinde deveren eden akışının sonuçları olarak revaç bulur. Toplum değişir, farklı zamanlarda farklı taleplerle siyasal alana gözlerini diker. Buna göre bazı ideolojiler yükselir, bazıları alçalır. Tarihin ve coğrafyanın sınırları, dünya konjonktüründe meydana gelen değişiklikler toplumdaki taleplerin çerçevesini ve sınırlarını belirler.

Her ideoloji, her siyasal görüş deveren eden toplumsallığın içinden tezahür eden bir sonuçtur. Toplum, içinde yaşadığı şartlardan, sorunlardan ve endişelerden yola çıkarak dolaşımında bulunan düşüncelerden birini seçer ve ona bağlanır. Kendisini o düşünce ile ifade eder ve benzerleriyle buluşur. Parti kimlikleri ve söylemleri de toplumsal talebe cevap vermek üzere oluşturulur.

Bu toplumsal talebe uygun yeni kavramlar, yeni isimler yaratabilir; yeni şemsiyeler açabilirsiniz. Siyasal alanda en zor olan şey, yeni bir fikir ve kavram icat etmektir. Yenilik denenmemişliği de içerdiği, yani zahmetli bir yola ihtiyacı olduğu için, kolay yola başvurulur; mevcutlardan biri seçilir veya tercüme edilir. Gerekliyse yeni bir anlam yüklenir ve ortaya bir totem çıkartılır. Topluma ve siyasal alana dair fikir yürütenlerin yapması gereken, totemleri genellemekten önce, ince kıvrımlardaki ve desenlerdeki anlamları çözmektir. Kısaca kendini bu totemle tezahür ettiren toplumu anlamaya çalışmaktır.

DÜNYANIN MERKEZİ:

Dün kızılmamız vardı. Bir coğrafi bölge veya bir istikamet değildi. Zamanın ruhuna göre değişen istikametleri, memleketleri ifade ediyordu. Keyfimizce ve kendimizce tanımlıyorduk. Bugün hayatımıza yön veren isimler ve tanımlar, son iki yüzyılda buldozer gibi üzerimizden geçen Batı dünyasının yolda bıraktığı izlerden oluşuyor.

Dün "Diyar-ı Rum", yani Roma idik; bugün "Doğu"yuz. Eskiden dünyanın merkezi olan İstanbul, bugün merkezin çok uzağına taşındı. Dün devletimiz, "Devlet-i Âliye", yani "Büyük Devlet" idi, bugün Türkiye Cumhuriyeti; Dün Osmanlı idik, bugün Türküz. Artık kendimize

"Doğulu" diyoruz. ABD'nin "Büyük Orta Doğu" projesine karşı aydınlarımız bir "Doğu" konferansı topluyorlar. Artık bulunduğumuz yeri ve mevkiyi başkalarını merkeze alarak tanımlıyoruz. Düşünce dünyamızı bu işaret taşlarına göre oluşturuyoruz.

İki şeyi birbirinden ayırt etmemiz lâzım. Dünyayı keşfedenlerin çizdiği haritanın merkezinde kendi şehirleri bulunur. Modernliği yaratan Batı, kendi toplumsallığının ve çok sancılı bir şekilde geçirdiği dönüşümün koordinatlarını belirleyerek olanları ve tarafları tanımladı. Keskin bir sınıf kutuplaşması etrafında belirgin çatlakları göstererek siyasal dünyasının fay hatlarını çizdi. Yaşanmış bir tarihselliğin ürünü olduğu için bu fay çizgileri hâlâ kırılmaları ifade etmeye yetiyor. Herkes konumunu ve duruşunu bu fay çizgilerine göre belirleyebiliyor. Zaman zaman çatlakların içi dolduruluyor; yeni temas alanları yaratılıyor ve toplum çok iyi bildiği bu harita üzerinde yol almaya devam ediyor.

Siyasal tartışmaların, ideolojik kavgaların üzerine inşa edildiği kavramlar, genel kural olarak evrensel değildir; tarihî ve toplumsal şartlara göre değişir. Sosyalizmin en az yüz türü arasında seçme yapmaktasınız. Liberal deyimi, Kıta Avrupası'nda farklı Amerika'da farklı anlama gelir. Laiklik (laïcité), Anglosakson dünyanın yabancı olduğu bir kavramdır. Milliyetçilik, Batı dışı dünyada sosyalizm ile ikiz kardeş olarak yaşarken, Avrupa'da kestirmeden faşizm olarak anılabilir. Bir ideolojiden ziyade, tarihî bağlamına göre şekillenen muhafazakârlık, yeşerdiği her toprakta farklı içerikler kazanır. Bu kavramları, arkasındaki derin düşüncelerden süzerek, bu kimlikle kendilerini tavsif etmeye kalkanları anlamak için kullandığınız zaman gerçeklik duygusunu yitirme ihtimaliniz yükselir.

Herkesin siyah derili olduğu bir ülkede zenci bulamazsınız. Herkesin milliyetçi duygularla şaha kalktığı Türkiye gibi bir ülkede, milliyetçilik sıfatına bağlı tasniflerinizin pek anlamı olmaz. İngiliz milliyetçiliği, İskoçları, Gallileri ve İrlandalıları dışlayan bir milliyetçilik olduğu için, "Küçük Britanya" milliyetçiliği olarak aşağılanır. Farklı etnik toplulukların yaşadığı, bir imparatorluk bakiyesi Türkiye'de, kimsenin aklına "Küçük Türkiye" nitelemesi gelmez. Avrupa'nın sol partileri muhalefette doğmuş sınıf partileridir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran CHP'nin gerçekten "sol" bir parti olabilmesi için, tarihî bir hayal âleminde yeniden yazacak yaratıcı teorisyenlere ihtiyacı bulunmaktadır.

Muhafazakârlık, statükoyu yaşatmak için günün şartlarına eklektik yorumlarla uyum sağlama çabasıdır. Geleneksel yapıları tarumar ederek modernliği inşa etmeye, devrimci bir azimle girişen bir kurulu düzende, toplumsal muhalefete rağmen yaşatılacak olanlar gelenekler değil, devrimci prensipler olacaktır. Batı'nın fay hatlarını, Batı'nın tarihini yaşamamış bir topluma olduğu gibi taşımaya kalktığınız zaman insanlar ellerine kazmayı küreği alıp yeni yarıklar açmaya girer; ortalık tozun toprağa karıştığı bir köstebek yuvasına döner. Çoban yıldızı gibi size yön göstermesi gereken kavramlara bakarak yürürken sık sık açılan çukurlara düşersiniz.

Öyleyse kavramların efsunlu dünyasını parantez içine alıp, kendi toplumumuzun basit, sıradan gerçekleri ile yüzleşmek ve kullandığımız kavramları da bu dünyayı taşıyacak sıklere ulaştırmak zorundayız. Kavramlar, ezeli ve ebedî gerçekler, kutsal kitaplardan devşirilmiş naslar değil; o sıradan gerçekleri anlamamızı ve sınıflandırmamızı sağlayan araçlardır. İsteyen bu araçlardan birini alıp bozuk düzeni tamir etmeye girişebilir.

Aramamız ve bulmamız gereken şey, kavramlar dünyasının bize uzak ve yabancı olan merkezi değil; kendi toplumumuzun merkezidir. Bize yol gösterecek merkez burada, yanibaşımızda durmaktadır.

MODERN MERKEZ:

Keskin sınıf ayrımları, statükodan rahatsız muhalif yığınlar bizim çatışmalarımızı icat ettiğimiz evrede hiç olmadı. Yönetenlerle yönetilenler arasındaki geniş mutabakat şartlara göre değişen bir adalet duygusuna ve toplumsal barışa dayanıyordu. Gelenekler güçlüydü, çünkü işe yarıyordu; toplumun düzen ve istikrar içinde yaşamasını mümkün kılıyordu.

Modern dünyanın tehditkâr varlığı, iki tepki ile karşılaştı: Muhafaza ederek değişmek ve bütünüyle, köklerimize kadar değişmek. Bu tepkiler arasında, hiç değişmeden kalma tercihi, sadece karikatürlere konu olan abartmalardan ibarettir. Tehlike, yani modern dünyanın saldırıları büyüyüp her şeyi yok olmaya sürüklerken köklü değişme formülü daha kolay hayata geçme vasatını yakaladı. Böylelikle modernliği temsil edenlerle geniş halk kesimleri arasında, yöneten yönetilen ayrımı yeniden tanımlandı ve yapılandı. Yepyeni bir kurucu ilke ile siyasal düzen tanzim edildi. Bu, bugün de sürmekte olan en geniş çatlağı oluşturmuştur.

Sosyalizm, modernleşme projesinin en ileri ve iddialı adımı olarak kendi geleneğine eklemelendi. "Öncü" sosyalizm modelinin 70'li yıllarda gençler arasında revaç bulması, modernleştirici aydınların ayak izleri sürülerek daha doğru anlaşılabilir. Kökeninde sahip olduğu anlamdan bağımsız ağır bir siyasî içerik kazanan laiklik eksenindeki kutuplaşma da aynı izlerin devamıdır. Laikliğe, doğrudan bu çatlağı muhafaza etmenin işlevsel bir aracı olarak ilave anlamlar yüklenmiştir. CHP geleneği, devlet partisi sıfatıyla, Avrupa'da yeni formülasyonları yapılan sol ile bir akrabalık kurmaya kalkışamaz. Muhafazakârlık da, modernleşmenin kurduğu statükonun değişerek devamını değil, geçmişte kalan ama toplumun derinlerinde yaşatılan gelenekleri bugüne taşıma gayreti etrafında şekillenmektedir. Modernliğin, globalleşme adıyla daha açık ve somut hale gelen tehdidi, paradoksal olarak bu gelenekleri yaşatma arzusunu, yani muhafazakârlığı da kamçulamaktadır. Bugün anlamı kalmayan sağ-sol ikileminin arkasında da, geçmişte aynı çatlak bulunmaktaydı. "Ulusalcılık" başlığıyla radikal sağ ile radikal solu buluşturan günümüzün moda akımı da, aynı çatlağa göre tavır alışları kucaklamaktadır.

Bu çatlakta muhafazakârlık toplumsal muhalefetin adresidir. Yoksulluktan, adaletsizlikten şikâyeti olanlar kurdukları limanlara, yani cemaatlere sığınarak aynı zamanda gelenekleri de yeniden canlandırmaya girişmişlerdir. Milliyetçiliğin toplumsallığa tercümesi, siyasal içeriğinden oldukça farklıdır. Milliyetçilik, bu sabit çatlakta muhafazakâr kanattan modern tarafa, daha doğrusu, modernleşmenin kurduğu dünyaya geçiş köprüsüdür. Kurulu düzenle en geniş uzlaşma alanı, milliyetçilik şemsiyesi altında hayat bulmaktadır. Milliyetçilik bir entegrasyon projesinin adıdır. Bu yüzden milliyetçilik sabit bir adres değil, hareketli ve değişken bir fay hattını ifade etmektedir. Dönemlere göre değişen içerikte, merkezle bütünleşmeye çalışan iki arada bir deredeki kitleler, milliyetçilik ile sosyalleşmeye çalışmıştır. Toplumun alt katlarından en üst katlara, yönetici sınıfa atlamayı mümkün kılan en sağlam kurum Silahlı Kuvvetler'dir. Ortalama Türk subayının milliyetçiliğinin, aynı zamanda kurumlaşmış bu geçiş alanının kimliğini oluşturması tesadüf değildir.

Öyleyse bütün siyasal kimliklerin konumunu tayin eden toplumsal merkezi, modernleşme projesinin yarattığı çatlakta değil muhafazakâr evrenin içinde aramak gerekir. Modern bir dünya kurma projesi içine solu, milliyetçiliği, laikliği ve yönetici azınlık olmayı alan bir iddia idi. Bu iddianın içinde yaşadığımız siyasal düzenin kurucu ilkesi olması, o-

nun gerçekleştiği anlamına gelmez. Bu iddianın kendisi de konumlandığı yeri, toplumun merkezine göre tayin etmektedir.

Toplum kendi dinamikleri ile veya dışarıdan gelen etkilerle değişir, dönüşür. Ama her toplumun doğal mekanizmalarla oluşturduğu ve sürdürme arzusunda olduğu bir istikrar ve denge hali bulunur. Toplumsal merkezi, bu doğal denge durumu içinde aramak ve bulmak gerekir. Bu merkez, kendi dengelerini siyasete yansıtır ve siyasal alanı şekillendirir. Zorlamalar ve müdahaleler siyasal alana istikrarsızlık ve geçicilik niteliği kazandırır.

Siyasal alandaki inançları, duruşları, kimlikleri bu toplumsal merkezi sabit nokta olarak kabul edip tanımladığımız zaman, kavramlarla gerçekler arasındaki bağı çok sağlıklı bir şekilde kurmamız imkân dahiline girer. Elimizdeki kavramların neden işe yaramadığını, kılıfa uygun gerçek üretmek için neden zorlandığımızı da anlamış oluruz. Kavramlar ve düşünceler hayata uymuyorsa, değiştirmemiz gereken hayat değil kafalarımız olmalıdır. Düşünce üretmeyi ve tartışmayı kavramların efsunlu dünyasından yeryüzündeki fanilere ışık tutmak olarak görmek yerine, hayatı ve toplumu biraz anlamaya çalışmak olarak yeniden kurguladığımız takdirde, fikir hayatımızın çöplüğüne atılmış ürünlere yenilerini eklemekten uzak durabiliriz.